

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Z jazyczija na łemkowski : rewitalizacja językowa klasyki literackiej

Author: Henryk Fontański

Citation style: Fontański Henryk. (2017). Z jazyczija na łemkowski : rewitalizacja językowa klasyki literackiej. W: J. Lubocha-Kruglik, O. Małysa (red.), „Przestrzenie przekładu T. 2”. (S. 23-39). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Henryk Fontański

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Z jazyczija na łemkowski Rewitalizacja językowa klasyki literackiej

W celu objaśnienia zawartego w tytule wyrazu „jazyczije” przywołać trzeba fakty związane z historią języka pisanego w Galicji pod koniec wieku dziewiętnastego i na początku wieku dwudziestego. Po I rozbiorze Rzeczypospolitej Galicja znalazła się w granicach Austrii. Charakterystykę językową piśmiennictwa ruskiego w porozbiorowej Galicji znajdujemy w rosyjskim *Słowniku encyklopedycznym* Brokhausa i Efrona¹ wydawanym w końcu XIX w., a więc opisującym realia z niedalekiej przeszłości lub wciąż jeszcze aktualne. O szlachcie ruskiej na tych terenach dowiadujemy się, iż – choć dawno spolszczona – w komunikacji bytowej posługiwała się jeszcze językiem ludowym. Lokalną gwarą mówili też drobni rzemieślnicy, chłopci oraz niższe duchowieństwo. W pierwszym okresie po rozbiorach Rzeczypospolitej inteligencji ruskiej w Galicji w zasadzie nie było.

W latach Wiosny Ludów, tj. od 1848 r., pojawiły się w Galicji dwa ruchy literacko-społeczne. Część nowej inteligencji galicyjskiej określała się jako przynależąca do jednego niepodzielnego plemienia ruskiego (opcja staroruska, „moskalofile”), a druga część określała swoje granice plemienne jako obszar pomiędzy Donem a Karpatami i uważała, że plemię małopruskie jest odrębnym narodem (narodowcy, „ukrainofile”). We wspomnianym *Słowniku encyklopedycznym* w artykule dotyczącym galicyjskich ruchów literacko-społecznych i ich odzwierciedlenia w sferze języka czytamy: „В своих литературных произведениях народовцы признавали в принципе права живой народной речи, но до последнего времени употребляли *de facto* невероятную смесь

¹ *Энциклопедический словарь*. Т. 7^а. Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефронь. Типо-Литография И.А. Ефрона. С.-Петербургъ 1892, s. 913–922.

малорусско-латино-польских слов. Москалефилы в принципе признавали обще-русский литературный язык, но употребляли и употребляют какое-то „язычие”, из смеси малорусско-латино-польских слов со словами церковно-славянскими и русскими”².

Owo wyśmiewane „jazyczije” miało jednak bardzo szeroką sferę użycia. W jazycziju wydawanych było kilka gazet, czasopism społeczno-politycznych, powstawała też bardzo bogata i różnorodna literatura. Jak pisze H. Duć-Fajfer, „tradycyjna ruska orientacja inteligencji łemkowskiej zdecydowała o całkowitej dominacji »jazyczija« jako języka literackiego jej twórczości”³.

Współczesny język łemkowski – oficjalnie uznany w Polsce za język mniejszości etnicznej – jest językiem literackim *in statu nascendi*, wciąż w procesie kształtowania się standardu literackiego. Aktualnie ukazuje się wiele publikacji w języku łemkowskim, zarówno literatury artystycznej, jak i publicystyki. Pojawiają się interesujące przekłady⁴.

Istotnym elementem rewitalizacji⁵ języka łemkowskiego są adaptacje beletrystyki Władymira Chylaka oraz Petra Polańskiego do współczesnego standardu łemkowskiego języka literackiego dokonane i opublikowane w latach 2013–2014 przez cenionych za własną twórczość ludzi pióra: Petra Muriankę (właśc. Piotra Trochanowskiego), Olenę Duć-Fajfer, Annę Maślana, Annę Rydzanyczkę i Olenę Duć.

Adaptacje te publikowane są łącznie z reprintami wydań pierwotnych napisanych w jazycziju, z zachowaniem odpowiedniości sąsiadujących stron reprintedu i adaptacji współczesnej. Tak zaadaptowana została m.in. ceniona powieść Władymira Chylaka *Шибеничний верх (Góra szubienic)*⁶. W podobny sposób zredagowane zostały przekłady opowiadań tegoż autora⁷ *Руска доля, Остатні з роду, Жажда сердец, Лихо на світі*, jak również *Карпатскы новелі (Nowele karpackie)* oraz Petra Polańskiego⁸ *Карпатскій гончар, Чудний гробовий дух, Партизант, Непокорений, Лісний кобольд і Марамошскій*

² Ibidem, s. 919.

³ H. DUĆ-FAJFER: *Życie literackie Lemków w drugiej połowie wieku XIX i na początku wieku XX. Autoreferat*. <http://lemko.org/magura/scholar/fajfer/elena2.html> [dostęp: 30.11.2016].

⁴ Ciekawostkami wydawniczymi ostatniego czasu są przekłady na język łemkowski *Kubusia Puchatka* Alana Alexandra Milne’a i *Małego Księcia* Antoine’a de Saint-Exupéry’ego.

⁵ Zagadnieniom rewitalizacji języków mniejszościowych, bretońskiego, jidysz i łemkowskiego, poświęcona jest praca: M. HORNSBY: *Revitalizing Minority Language New Speakers of Breton, Yiddish and Lemko*. Palgrave Macmillan 2015.

⁶ В. ХЫЛЯК: *Шибеничний верх. Повіст подля народного преданя і ріжних записок*. Злемківщыл ПЕТРО МУРЯНКА. W: В. ХЫЛЯК: *Повісти і оповіданя*. Т. 1. Стоваришыня „Руска Бурса” в Горлицях, Горлиці-Краків 2013. Po cytowanych przykładach podawane są strony według tego wydania.

⁷ В. ХЫЛЯК: *Повісти і оповіданя*. Т. 2. Стоваришыня „Руска Бурса” в Горлицях, Горлиці-Краків 2014.

⁸ П. ПОЛЯНСЬКИЙ: *Карпатскы новелі*. Т. 1. Стоваришыня „Руска Бурса” в Горлицях, Горлиці-Краків 2011; Т. 2. Горлиці-Краків 2011.

сват. W przedmowie do pierwszego tomu cyklu przekładów klasyki łemkowskiej Helena Duć-Fajfer w imieniu zespołu tłumaczy pisze: „Chcemy z jednej strony zachować i udostępnić – jako dokument epoki, jako świadectwo językowych koncepcji naszych przodków, poszukiwania przez nich adekwatnej dla łemkowskich Rusnaków formy wypowiedzi – oryginały tych dzieł, z drugiej zaś, chcemy je przełożyć na język łemkowski, zaprezentować we współczesnej formie językowej to, co tak dobrze się w nią wpisuje, pozwolić przestrzeni zintegrować się z językiem” [przekład autora artykułu – H.F.]⁹.

Zajmiemy się tu adaptacją wspomnianej wyżej powieści Władymira Chylaka, pisarza najbardziej cenionego w staroruskich kręgach inteligencji galicyjskiej.

Napisany w jazycziju tekst odautorski miejscami nie odbiega nazbyt od normy języka rosyjskiego¹⁰, np.:

Ты навѣрно, любезнѣйшій читатель, не постѣтилъ подбескидскихъ странъ. Не дивуюсь тому, ибо, если бы та закутина русской земли отличалась изящною красотою природы или необыкновеннымъ явленіемъ физическимъ, навѣрно не укрылась бы она предъ пристрастнымъ любопытствомъ сплиноватого Англичанина – и ты, читая панегирикъ въ заграничныхъ часописяхъ, не выдержалъ бы, чтобы съ чужинцами не отдати признательность природою украшенной землѣ русской. Но на несчастье, такъ не есть. (20)

W przekładzie na łemkowski widoczne są nie tylko różnice leksykalne, ale również cały szereg odrębności gramatycznych, zob. między innymi wyróżnienia w tekście:

*Ты, дорогій читателю, ачий не бывалъ в бескидскихъ странах. Не чудую ся тому, бо кед бы тотъ закутина руской землі **вырѣжняла ся прелестномъ красотомъ** природы, **незвычайныма фізычныма** особливостями, не скрыла бы **ся** она предъ селекційнымъ **захопліньом** Англичана – і ты, **чытаючы** панегірык в заграничныхъ часописяхъ, не **втримал бы-с ся, жебы** з чужынцями не отдати **належного** для природомъ окрашеной землі руской. **Та, на нещестя, так не є.** (21)*

Wielu części oryginalnego tekstu odautorskiego za literacki rosyjski uznać nie sposób. Mieszanie różnych języków i leksyki lokalnej zauważamy, na przykład, w następującym fragmencie jazyczija zamieszczonym poniżej w lewej kolumnie:

⁹ O. Дуць-Файфер: *Вводне слово*. В: П. Полянській: *Карпатскы новелі*. Т. 1. Слова-ришыня „Руска Бурса” в Горлицях, Горлиці-Краків 2011, s. 9.

¹⁰ W cytatach zachowujemy oryginalną pisownię.

<p>Еще замѣчаемъ на убочы одну женьщину. Роспущенное темное волосье обвивало ея прекрасную шею и чрезъ рамена осланяло прелестъ ея груди. Руки заломленные, спочивающии безвладно на колѣнахъ, и бѣлое ея лице, которое отъ ежеминутно вспыхивающого поломеня смертною блѣдостью отражалось, свѣдчило объ отчаянномъ ея состоянii. (134)</p>	<p>Лиць спостерігаме на краї одну жінку. Розпущене темне волося обвивало ей прекрасний карк і през рамена отуляло прелест ей груди. Руки заломлені, спочиваючы безвладні і біле лице, котре од едностай двигаючого ся поломнія одбивало ся смертном блідістю, свідчыло о жалістным ей стані. (135)</p>
--	---

Użyte tu zostały takie słowa i formy wyrazowe jak *на убочы*, *волосье*, *чрезъ*, *рамена*, *спочивающии*, *безвладно*, *блѣдость*, *лице*, *свѣдчило*, wśród których dopatrywać się można cerkiewizmów, rosyjskich archaizmów, dialektalnych wyrażen ruskich i lokalnych łemkowskich. Forma *на убочы* ‘na stoku, na skłonie’ jest ewidentnie łemkowska (por. w wierszu W. Grabana: *На убочы / Хыжа дітиньства...*), w przekładzie tłumacz użył synonimu *на краї*; w formie *поломеня* upatrywać można wpływ polski (por. łemk. *поломнія*); sztuczne są formy imiesłowów *заломленныи*, *спочивающии*; nienormatywna dla języka rosyjskiego jest końcówka dopełniacza *вспыхивающого*.

Do napisanej w jazyczju narracji odautorskiej Władimir Chylak nie wprowadza bez objaśnienia wielu charakterystycznych, widocznych w tłumaczeniu, regionalizmów łemkowskich, np.:

<p>Всюда тѣ же хаты однообразныи, [...] всюда церковца деревяна, съ трема червонными куполами, [...] картофля низенькая... (20)</p>	<p>Всяди такы самы хыжы, [...] всяди деревяна церковця з трьома червеныма банями, [...] пригашены комперы... (21)</p>
--	--

W tekście oryginalnym wyrażenia łemkowskie spotykamy oczywiście w partiach dialogowych. Przytaczamy niżej taki fragment, z adaptacją współczesną w prawej kolumnie:

<p>– Та бо вы, дѣду, зачали-сте при празднику вести таку бесѣду, яка о Федоровиць лемъ ма мѣстце – сказала Феврося; – лѣпше заспѣвайте да-што веселого,</p>	<p>– Але бо вы, діду, зачали при кермешы вести таку бесіду, яка лем в Федоровици місце має – повіла Феврося – краще заспівайте даш то веселе, покаль наші не нады-</p>
---	--

<i>закѣмъ наши надбѣдутъ¹¹, жебы душа розгрѣлася до днешнѣго танцю! (48)</i>	<i>йдут, жебы ся душа загрѣла до днешнього танця! (49)</i>
---	--

Pomijając różnice ortograficzne i kursoryczne pomiędzy tekstem Władymira Chylaka a adaptacją do standardu współczesnego (odseparowana czasownikowa partykuła *ся* w prepozycji, inne miejsce partykuły *лем*), jak również zamiany synonimiczne, przy możliwości użycia obu wariantów (*але* zamiast *та*, *кермеш* zamiast *праздник*, *красше* zamiast *ліпше*, *загрѣла ся* zamiast *розгрѣла ся*), warianty fleksyjne (*зачали* zamiast *зачали-сте*, *танцю* zamiast *танця*) oraz składniowe (*заспівайте дашто веселе* zamiast *заспівайте дашто веселого*), ten fragment tekstu oryginalnego w znacznym stopniu odzwierciedla ówczesną autentyczną lokalną mowę Łemków, a poza tym pokazuje, że nie zmieniła się ona w sposób radykalny.

Świadectwem tego, iż napisana w jazycziju powieść była adresowana nie tylko do czytelników znających leksykę gwar łemkowskich, są zamieszczone przez autora – co ciekawe, nawet w mowie postaci, Łemków – objaśnienia specyficznym łemkowskim wyrażeniom. W adaptacji współczesnej Petro Murianka objaśnienia te pomija, np.:

<i>Якъ не ма съ кѣмъ, то треба и съ рѣпсковъ танечницевъ при чертижнянскѣмъ гудаку (музыкантъ) танцѣвати! (52)</i>	<i>Як ніт іншого виходу, то треба і з рѣпцом танечницѣм при чертіжнянськым гудаку танцювати! (53)</i>
– Ну, да подмежь , (пойдемъ-те), будьте ласкавы, въ мою хижу (54)	– В такым разі, будьте ласкавы, подме уж до мойой хыжы (55)
– Лемъ онъ не ма съ чимъ гношѣвъ (сватовъ) прислати (70)	– Лем він не ма з чым іношѣ слати (71)
– Алежь куме Гнате, – не будрай (немъшай) сыра съ женцицевъ (70)	– Але-ж, куме Гнате, – не будрай сыра з женцицѣм (71)
<i>Бодай Богъ каждого чловѣка отъ того заварѣвавъ (сохранилъ) (174);</i>	<i>Бодай Бог каждого чловека од того заварувал! (175).</i>

¹¹ Litera *ѣ* odczytywana była w niektórych wypadkach jako samogłoska [y], bardziej tylna od polskiej głoski [y], np. *каждѣмъ*, w innych jako [i], np. *Гѣсть въ дѣмъ*, a na początku wyrazu jako [wi], np. *ѣнь*, *ѣця*.

– <i>Та зачь (за что)?</i> (194)	– <i>Та зач?</i> (195)
– <i>Вартать спрѣбовати, а пакъ (послѣ) будеме видѣти</i> (38);	– <i>Вартало бы спрѣбувати, а пак буде видно</i> (39)
– <i>Чи видѣли вы въ церкви того високого паробка, въ [...] червонѣмъ ремени, въ чузѣ (опанча съ френзлями у рукавовѣ и пелерины), перевѣшенѣй кусъ набакерѣ [...]?</i> (38);	– <i>Ци вы видѣли в церкви того шумного парѣбка, з червеным ременьом, в чузі перевишеній на одну страну [...]?</i> (39)
– <i>Кедѣ сгадашь, што крѣмъ мого няня (отца) естѣ ици кто иншій, то прїиму на ся яку-будь кару</i> (36)	– <i>Коли пересвідчыш, што окремя няня є ици дахто инчий, та беру на ся яку лебо кару</i> (37)
– <i>Смоле (смотри), – замѣтила Феврося</i> (44)	– <i>Смо-ле – втрутила Феврося</i> (45)
[...] <i>съ женячковѣ его далеко отсале до тале (отси-доси)</i> (70)	[...] <i>та з його женячком далеко одсале дотале</i> (71)
– <i>Видишь-ти (кажется), нѣтъ дотля, а дале – якъ Богъ даст</i> (130)	– <i>Видит ся мѣ, же дотля нѣт, а дале – як Бог даст</i> (131)
<i>Я бы не живѣ безъ ней, але и зѣ васъ бы не „дуже” (много) зѣстало.</i> (148)	<i>Я бы не жыл безъ ней, але і з васъ бы не дуже остало...</i> (149)
<i>Бодай Богъ каждого чловѣка отъ того заваровавѣ (сохранилѣ)</i> (174)	<i>Бодай Богъ каждого чловека од такого заварувал!</i> (175)
– <i>Та зачь (за что)?</i> (194)	– <i>Та зач?</i> (175)
<i>Кой (коли) отваги вамъ не стане, Тогды вай вамъ припомянесь Слово мое, ясыый пане.</i> (544)	<i>Кой отваги вам не стане, Товды най ся припомяне Слово мое, ясний пане.</i> (545)

Innym sposobem zaznaczania regionalizmów jest ujmowanie ich w cudzo-
słów. Takiej potrzeby nie ma w adaptacji:

<p>– Где конФедераты „отсале” (оттуда) подглись, нгтъ „знатя”... Тутъ, кром нихъ, было еще надъ два десятки люда, и „вишитки” ростратились на всгъ страны... (524)</p>	<p>– Де конфедераты подали ся одсале – не зная. Ту окрем них было ищы над двадцетеро люди, і вишиткы розышли ся в ріжны стороны. (525)</p>
<p>[...] старикъ тотъ обвинулся крѣпко въ сѣрую „чугу” (26)</p>	<p>[...] дідусь тот обвинул ся міцно до сірой чугы (27)</p>
<p>[...] нерѣдко видно и тако-го посторонниого, которого двухъ мѣстцевыхъ газдовъ тянутъ за рукавы отъ „чуги” (34)</p>	<p>[...] Видно нерідко і такого по-сторонного, што го двох місцевых газдів тягне за рукавы од чугы (35)</p>
<p>Тамъ сбились въ одну громадку дѣвчата [...] убраннии въ [...] разноцветными „кабаты” (34)</p>	<p>Там, в кісным колічку дівчата [...] позбераны до [...] квітчастых кабатів (35)</p>
<p>Каждый, которому случилось слышати его разъ играющего, убѣдился, что ни одинъ „гудакъ” не умѣлъ такъ тужную, а при томъ заохочающую „коломыйку” заграти, никто не вынудилъ струнамъ такого скочного обертаного или кругленького „штаера”, или отрывистого „мадьара”, якъ нашъ извѣстный ворожбитъ изъ Избь! Нынѣ же преимущественно онъ, казалъ бы ты, всю охоту, на якую его душа сдобытись ічогла, перелилъ въ свои „гусли”. (68)</p>	<p>Каждий, кому раз трафило ся почувти його граня, преконал ся, же ниякій інчий гудак не потрафил так порушаючу а такой і заохочуючу коломыйку заграти, никто не годен был вдыхнути сѣрунам тако-го жывого обертаного ци округло-го штаера, ци шаленого мадьара як наш ізбяньскій ворожбит. Днес же він особливі – повіл бы-с – вишиток лет, на якій його душа двигнути ся была годна, передал своїм гушлям. (69)</p>
<p>– „Мадьяра” грають! (74)</p>	<p>– Мадьяра грают! (75)</p>
<p>[...] только всгъ подивляли легкость и гибкость, съ якою Яцко съ Фесею „чардаша” плясалъ. (74)</p>	<p>Лем вишиткы чудували ся легкости і шмыткости, з яком Яцко з Фесьом несли ся в чардашу. (75)</p>
<p>[...] про себе не дбамъ, хотьбы и на „шибень” мене тягли... (180)</p>	<p>[...] про себе не дбам, хоц бы мя і на шибень тягли. (181)</p>

[...] такъ я откликуюсь „ици” до сердець вашихъ людскихъ и до справедливости христіанской! (188)	Товды одкликую ся ици до вашихъ, людскихъ сердець і до христіаньской справедливости. (189)
[...] нерѣдко принужденъ былъ онъ его въ овчарской „колыбѣ” мѣстити (382)	[...] нерідко мушений былъ скривати го в пастушыхъ колибах (383)

W niektórych wypadkach Petro Murianka używa w przekładzie synonimu, choć oba wyrażenia – i to użyte w oryginale, i to w adaptacji – są we współczesnej łemkowszczyźnie równie poprawne, o czym również zaświadcza samo tłumaczenie:

И днесъ, дѣвчино, я не годенъ (немогу) сложити веселую пѣсню, выспѣвати ю дробненько, – я не годенъ съ моихъ гуслей (скрипокъ) выдобити скочнымъ голоса (48)	Я днес дівчатко не в силі веселы пісні зложыти, дрібніцько іхъ выспівати, не годен єм з моіхъ гушель выдобыти скочного голоса (49)
--	---

W adaptacji nie ma także potrzeby zamieszczania objaśnień derywatów od używanych również obecnie nazw miejscowych:

Жаль, что современникъ урвалъ тутъ свою записку, оставивши насъ безъ свѣдѣнія, яке приключеніе съ попадею ждынскою (Ждыня – село) сталося (352)	Шкода, што жытель тамтого часу урвал свою записку і не доповіл, яка пригода стала ся зо ждынськом попадьом (353)
--	---

W sytuacji możliwości użycia w przekładzie wyrażen synonimicznych Petro Murianka wprowadza wariant obecnie częściej spotykany w tekstach łemkowskich, choćby inny synonim był fonetycznie bliższy wyrażeniu z tekstu adaptowanego, np. *выгляд*, a nie *вікно*, *баюсы*, a nie *ваньсы*, *бортак*, a nie *дурень*. Można przypuszczać, że istotnym czynnikiem może być w takich razach intencja uniknięcia polonizmów, np.:

Сядете сой (себѣ) при отвореннѣмъ ѡкнѣ . (168)	– Сядте сой при отворенымъ выгяді . (169)
---	--

[...] <i>вмѣсто стклянныхъ оконъ, снабженными отворами</i> (226)	[...] <i>з дірами в стінах заміст виглядів</i> (227)
[...] <i>гордо водкрутивши усы</i> (60)	[...] <i>гордо підкрутивши баюсы</i> (61)
[...] <i>недоставало ему усовъ</i> (236)	[...] <i>не мал баюсіє</i> (237)
– <i>Чи вы продали дурнямъ свою голову</i> (410)	– <i>Што, вы продали бортакам свою голову</i> (411)
– <i>А, ты насъ въ дурней пошидъ?</i> (132)	– <i>Бортаків з нас робиш?</i> (133)

Funkcją dydaktyczną objaśnić można oddawanie w przekładzie słowami liczebników zapisanych w oryginale cyframi:

[...] <i>передъ 30 или 40 годами</i> (26)	[...] <i>пред тридцетьюма ци чотырдесятьома роками</i> (27)
<i>Онъ заснулъ спокойно на 85 году жизни.</i> (594)	[...] <i>Заснул спокійні на осемдесятим пятым році жытя.</i> (595)

Obszerne teksty przekładów (w partiach dialogowych – adaptacji) klasyki łemkowskiej są nieocenionym materiałem do opisu współczesnego standardu literackiego języka łemkowskiego. Zestawienia z oryginałem – napisanym wprawdzie w ułomnym jazycziju, ale zawierającym w narracji odautorskiej w przeważającej mierze poprawnie użyte wyrażenia rosyjskie, a w dialogach mnóstwo łemkowskich słów, frazemów i wypowiedzeń autentycznych – mogą być w tym pomocne. Porównanie takie pozwala lepiej zorientować się w semantyce i użyciu wybranych jednostek współczesnego języka łemkowskiego.

Przykładem mogą być translaty w postaci wielowyrazowych frazemów, których nie znajdujemy w słownikach, podających zasadniczo pojedyncze wyrazy. Znając w jakimś stopniu język, możemy wprawdzie na podstawie tekstu przekładu określić kontekstowo-sytuacyjne warunki użycia danej jednostki języka, ale zestawienie z wyrażeniem tłumaczonym – zwłaszcza w sytuacji znajomości języka rosyjskiego, ukraińskiego czy polskiego – dostarcza dodatkowej informacji semantyczno-pragmatycznej, np.:

<i>Но прежде, чѣм то сбудется, считаю необходимымъ, для дополненія моей повѣсти, посѣтити церковь въ Избахъ. (26)</i>	<i>Та поперед того мам за конечно, для дополнїня мойой повїсти, одвидїти церков в Избах. (27); tu dwa frazemy: поперед того і мам за конечно</i>
<i>[...] мнѣ такъ не хочется съ тобою розлучитись... (28)</i>	<i>[...] нияк мї розлучати ся з тобом... (29)</i>
<i>[...] считати его „необыкновеннымъ человекомъ” (46)</i>	<i>[...] видїли го, як „не хоц-якого человека” (47)</i>
<i>Поле спѣстнїгло, хижа валится, – изъ статку ни... хвоста (56); por. ukr. піст ‘post’</i>	<i>Поле толоком лежыт, обыїстя ся валит, в стайни ани єдного огня (57)</i>
<i>– Что вамъ, газдоньку, такъ сердце обременило? (174)</i>	<i>– Што же вам, газдую, так сердце прилегло?</i>
<i>[...] очи его прошивали на сквозь дрожжащего жида (194)</i>	<i>Очы його вицент прошивали тремтїючого Жыда (195)</i>
<i>– Гость, которого мой дѣдунъ уважаетъ, будетъ и отъ мене уважаемымъ (226)</i>	<i>– Гїст, котрого має в пошанї мїй дїдусь, буде в пошанї і в мене (227)</i>
<i>Но то на супротивленіе закраветъ! (302); por. pol. to zakrawa na sprzeciw</i>	<i>То на козу вызерат! (302)</i>
<i>Людей тѣхъ, которыи мене обвиняютъ, тутъ нѣтъ (332)</i>	<i>Тых люди, котры кладут на мя вину, ту нїт (333)</i>
<i>Человѣкъ долженъ якъ-то на свѣтѣ жити... (360)</i>	<i>Човек мусит радити сой якоси... (361)</i>
<i>– Я сознаюсь, что [...] (430)</i>	<i>– Речу отверто, [...] (431)</i>

W przytoczonym na wstępie przekładzie pierwszego zdania powieści Chyłaka spotykamy łemkowską partykułę modalną *ачий*. W tekstach jazyczi-ja pojawiają się między innymi wyrażenia zaczerpnięte z dialektów ruskich. W słowniku języka ukraińskiego znajdujemy ekwiwalentny wyraz modalny

*ачей*¹², zakwalifikowany jako potoczny i rzadki, użyty przez Chylaka w partii dialogowej w takiej właśnie postaci, jak również w wariancie *чей*:

<i>– Боже мой сильный, ачей ему ничего злого не стало?! (258)</i>	<i>– Боже мій, Боже, ачий нич злого ся му не стало? (259)</i>
<i>То-ть конфедераты, што теперь суть, мене чей не знают (386)</i>	<i>Тоты теперішні конфедераты ачий мя не знают (387)</i>
<i>[...] не имѣешь причины червонѣтись, моя панно [...], – чей не будешь его вздохомъ нынѣ слушати, а онъ имъ етъ на столько розсудка, что не посмѣетъ подсувати свою голову подъ твердый кулакъ твоего Матвѣя... (434)</i>	<i>[...] не маиш причини червеніти ся, моя недавна панно [...]. – Ачий не будеш днес выслушувала його зітхнінь, а він ма на тілко розсудку, же не посміє підставляти свою голову під твердий пястук твого Матвія. (435)</i>

We wspomnianym pierwszym zdaniu powieści partykuła *ачий* jest odpowiednikiem użytego w jazycziju rosyjskiego wyrazu modalnego *наверно*. Jednakże w tekście przekładu łemkowski modalizator *ачий* użyty jest kilkadziesiąt razy jako odpowiednik różnych wyrażań oryginału. Zestawienie tych ekwiwalentów i kontekstów ich użycia pozwala lepiej zorientować się w semantyce i zakresie użycia operatora metatekstowego *ачий* we współczesnym języku łemkowskim, np.:

<i>[...] гдѣ веселіе, тамъ навѣрно гдло, и напитокъ и молоды дѣвчата... (66)</i>	<i>[...] де веселіст – там ачий страва і напиток, і молоді дівчата... (67)</i>
<i>– Може южъ знате о тѣмъ, же прийшли тутъ въ село конфедераты (100)</i>	<i>– Ачий южъ знате о тым, же пришли до села конфедераты (101)</i>
<i>Но Оля вѣроятно скорше поняла, чья заслуга въ той перемѣнѣ... (126)</i>	<i>Та Оля ачий скорше поняла, чья заслуга в тій переміні. (127)</i>

¹² Zob.: АЧЕЙ, част., розм., рідко. Може, можливо, а що як. *Вийди, вийди, дівчинонько, вранці по водицю, ачей же я надивлюся на плахту-дрібницю* (Словник Грінченка); *Ходім! ачей се гіркеє страждання Нацадкам нашим скоротить дорогу До ясної і певної мети!* (Леся Українка, I, 1951, 167); // *Мабуть, здається. Була то ніч, з усіх ночей Найнеспокійніша, ачей* (Олександр Підсуха: *Загули...*, 1960, s. 67) – *Словник української мови: в 11 томах*. За ред. І.К. Білодда. АН УРСР. Інститут мовознавства. Наукова думка, Київ 1970. Т. 1, s. 74.

<i>Онъ, кажется, не пришелъ изъ Солотвинъ въ ту корчму нарочно по то, чтобы стаканчикъ вина выпити. (204–206)</i>	<i>Він ачий не пришел зо Солотвин до той корчмы нарочом, жебы чарку вина выпити. (205–207)</i>
<i>Оба конфедераты были очень заняты собственными гадками и, по видимому, не наглядали ее строго. (446–448)</i>	<i>Оба конфедераты были барз заняты своіма справами, і ачий забыли о ній. (447–449)</i>
<i>– Новый Сончъ, – тотъ такожь долженъ удержатись... (530)</i>	<i>– Новий Санч – тот тіж ачий ся втримат. (531)</i>
<i>Вы, должно быти, изо встѣхъ наилучиіи доказательства къ моему мнѣнію поддасте! (564)</i>	<i>Вы, ачий, спосеред вишиткыхъ найліпшы доказы гу моему преконаню піддасте?! (565)</i>

Partykuły *ачий* Petro Murianka użył w przekładzie powieści jako odpowiednika następujących modalizatorów zaczerpniętych z języka rosyjskiego (według liczby wystąpień): *навѣрно* – 14, *может* – 7, *кажется* – 7, *вѣроятно* – 4, *по видимому* – 1, *должно быти* – 1, *должен* – 1. W kilku wypadkach tłumacz użył wyrazu *ачий* pomimo braku odpowiedniego wyrażenia modalnego w tekście tłumaczonym, np.:

<i>– Мои ноги не горшии, чгъмъ ихъ, – думаль онъ себѣ, – я и такъ значительно ихъ выпередилъ! (570)</i>	<i>Мои ноги не гіршы – подумал, – і ак ачий значучо ем їх выпередил. (571)</i>
---	--

Na podstawie tych odpowiedniości można wnioskować, iż łemkowski modalizator epistemiczny *ачий* funkcjonuje jako wykładnik szerokiego zakresu przekonań mówiącego dotyczących prawdziwości wypowiedzi (niepewności, hipotetyczności, różnych stopni prawdopodobieństwa, możliwości, przypuszczenia, wątpliwości)¹³.

Petro Murianka stara się zachować historyczny autentyzm łemkowskiej mowy przedstawionego w powieści okresu, w związku z czym pozostawia w niektórych dialogach pewne wyrażenia dziś już archaiczne, jak, na przykład, zwrot adresatywny do osób duchownych *пан-отче*.

¹³ Por.: Z. CZAPIGA: *Rosyjskie operatory metatekstowe i ich polskie odpowiedniki*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów 2006, s. 66–108.

– <i>Поблагословите насъ, панъ отче!</i> (100)	– <i>Благословте пан отче!</i> (101)
<i>Якъ намъ, панъ-отче, радите?</i> (101)	<i>Як нам, пан-отче, радите?</i> (102)

W innych jednakże wypadkach tłumacz zwrot ten, jak również wyrażenie *добродію*, w adaptacji uwspółcześnia, np.:

– <i>Будьте спокойны, панъ-отченьку</i> (46)	– <i>Будте спокійны ігомостю</i> (47)
– <i>Працайце, панъ-отче</i> (144)	– <i>Працайце, ігомостю</i> (145)
– <i>Якъ же намъ порадите, добродью?</i> (102)	– <i>Як нам порадите, ігомостю?</i> (103)
– <i>Поблагословьте мене, панъ-отче,</i> – <i>сказаль Сметана слабымъ голо-</i> <i>сомъ. [...] – Ой такъ, тяжкій до-</i> <i>пустъ Бога! – востхнулъ Иванъ...</i> <i>Но не думайте себѣ, панъ-отче,</i> <i>што я якимъ проступкомъ гнѣвъ</i> <i>Божій на себе стягнулъ</i> (228)	– <i>Поблагословте мя, духовний</i> <i>отче – промовил Сметана сла-</i> <i>бымъ голосом. [...] – Та не думай-</i> <i>те сой, отче духовний, што я да-</i> <i>якимъ проступкомъ гнів Божій на</i> <i>себе стягнул.</i> (229)
– <i>Даруйте, добродью, што Васъ</i> <i>задержуемъ [...] – Вы были, панъ-</i> <i>отченьку, теперъ у Ивана</i> (234)	– <i>Даруйте, ігомостю, же вас</i> <i>стримуеме [...] – Вы, отче духов-</i> <i>ний, были тераз в Ваня</i> (235)

W narracji odautorskiej tłumacz pozostawia wprawdzie w kilku wypadkach wyraz *священник*, ale przekłada go też przez wyraz częściej obecnie używany *ігомость*, np.:

<i>Тогда увидѣлъ священникъ лице</i> <i>мертвецки блѣдое и уже земный</i> <i>цвѣтъ по-подъ очи, которыи одна-</i> <i>ко немножко прояснились, узрѣвши</i> <i>предъ собою священника.</i> (228)	<i>Товды призрил ся священник лицю</i> <i>до мертвины блідому, зо земля-</i> <i>стыма смугами попід очи, котры</i> <i>еднако дакус ся прояснили, видячы</i> <i>пред собом ігомостя.</i> (229)
--	---

[...] <i>старый священник</i> [...] махнул рукою – и на томъ кончилось. (46)	<i>Старенькій ігомость</i> [...] махнул руком – і на тым ся кінчыло. (47)
--	---

Oprócz obserwacji leksykalnych zestawienia z tekstem jazyczija ujawniają także określone charakterystyki gramatyczne języka przekładu. Między innymi zwraca uwagę tendencja, a właściwie – wobec liczby tego typu ekwiwalentów – prawidłowość w zakresie tłumaczenia na łemkowski użytych w tekście oryginalnym, przede wszystkim we fragmentach narracji odautorskiej, imiesłowów przymiotnikowych. Zaznaczyć przy tym trzeba, iż system gramatyczny współczesnego języka łemkowskiego pozwalałby w tych wypadkach zachować w tłumaczeniu analogiczne formy imiesłowowe (z wyjątkiem imiesłowów przymiotnikowych czynnych czasu przeszłego), np.:

[...] <i>ея нгъжная рука, придерживающая</i> ослону на лицъ, значительно дрожала (116)	[...] <i>ей деликатна рука, притримуюча</i> тюль на лици, дост міцно тремтіла (117)
<i>Туть въ тѣни за отхиленными</i> дверьми держалъ молодець дѣвчину за руку. (72)	<i>Ту, в тени за одхиленыма</i> дверми, тримал шугай дівча за руку. (73)
[...] <i>ему бо не въ первый разъ случилось слышати жалъ дѣвочій, высыпаемый</i> въ тихую ночь (316)	[...] <i>адже йому не першыраз трафляло ся видіти дівочій жалъ посыланий</i> в тиху ніч (317)

W tłumaczeniu Petra Murianki imiesłowom przymiotnikowym (w większości dotyczy to imiesłowów czynnych czasu teraźniejszego) odpowiadają jednak przeważnie inne formy gramatyczne. Wobec znacznej liczby takich ekwiwalentów przytaczamy niżej jedynie kilka przykładów:

[...] <i>дорогою, ведущею</i> изъ Солотвинъ въ Крыницу (58)	[...] <i>дорогом, што вела</i> зо Солотвин до Крениці (59)
<i>Каждый, которому случилось слышати его разъ играющего</i> [...] (68)	<i>Каждий, кому раз трафило ся почувти його грания</i> [...] (69)
[...] <i>крестъ, окруженный</i> трема тѣнистыми липами (354)	[...] <i>крест, попри котрым росли</i> три тинисты липы (355)

Petro Murianka upraszcza w tłumaczeniu konstrukcje, które w okresie powstawania oryginału mogły być stylistycznie neutralne, ale ich dosłowny przekład nie odpowiadałby duchowi języka współczesnego, np.:

<p><i>Такое простое превозношение собственной красоты надъ красотоу своихъ подружекъ, а съ другой стороны отличеніе незнакомца надъ ихъ избранныхъ любимцевъ, – огорчило, конечно, всѣ дѣвчата (40)</i></p>	<p><i>Такє несподіванє выявлїня дівочых уподабань до решиты уж перевершыло терпеливїст дівчат (41)</i></p>
<p><i>Отгдѣль конныхъ конфедератовъ, подѣ предводительствомъ Хижевского, попережали пѣшии, котории, съ обнаженнымъ оружіемъ въ рукахъ, вели посередѣ себе Ивана Сметану. Несчастный шель связанъ, босо, съ открытою головою, – лишень верхней одежды. Волосье его долгое падало на очи, казалъ бы ты, – хотѣло его заслонити отъ сорома, якій онъ чувствовалъ, видя себе на ровнѣ съ послѣднимъ извергомъ челоувѣчества... (266–268)</i></p>	<p><i>Oddїл кінных конфедератів, якому верховодил Хыжевскїй, провадил медже собом Ваня Сметану, звязаного, босого, простоволоса, без верхньої одежы. Долге волося падало му на очи, гейбы старало ся заступити лице од ганьбы, што невинні впала на його честну голову. (267–269)</i></p>
<p><i>Но не порицаніє подружекъ было причиною, что Феся рѣчь свою нечаянно урвала и сама поблѣдла, а се тому, что, обернувшись въ жарѣ бесѣды до каждой поименно подружки, узрѣла тамъ неподалыше того незнакомаго молодца (40)</i></p>	<p><i>Але Феся уж штоси інче порушыло, она поблїдла; коли, попри бесїді, одвертала ся до каждой з товаришок, взрїла недалеко того незнамого парїбка (41)</i></p>

Porównanie tekstu adaptowanego z oryginałem w jazycziju umożliwia interesujące ustalenia składniowe. Przykładowo, konfrontacja odautorskiej narracji w tekście oryginalnym i w adaptacji wykazuje, że w zdaniach złożonych na granicy ramy modalnej i części dyktalnej, tj. tam, gdzie Władimir Chylak używa rosyjskiego spójnika podrzędnego *что*, w przekładzie wariantowo (synonimicznie) występują łemkowskie spójniki *же* i *што*, np.:

<i>Сожалгю, что я тебе, любезнѣй- шій читатель, туда повель (24)</i>	<i>Жаль мі тя лем, дорогій читате- лю, же-м тя ту привюл (25)</i>
<i>[...] убѣдился онъ, что тѣи слезы были надобыкновеннымъ явленіемъ (96)</i>	<i>[...] пересвідчыл ся він, же слезы были надприроднымъ явлінюм (97)</i>
<i>[...] можешь быти увѣренъ, что селеніе то называется отъ вѣковъ Мокролугъ (22)</i>	<i>[...] буд преконанний, што село тото од віків зове ся Мокролуг (23)</i>
<i>[...] онъ даже не замѣтилъ, что нѣсколько селянъ въ его комнату вошло (98)</i>	<i>[...] він ани не спостерюг, што кѣлько селян звошло до його кімнаты (99)</i>

Jak pokazało badanie¹⁴, analogicznie przedstawiają się te odpowiedniości przekładowe w pozostałych, wspomnianych na wstępie, adaptacjach łemkowskiej klasyki literackiej. Pomimo synonimiczności spójników *же* i *што* pierwszy z nich jest w przekładach bardziej częstotliwy. W oryginalnych partiach dialogowych powieści Władymira Chylaka stosunek liczbowy użycia łemkowskich spójników *же* i *што* jest jednak odwrotny do ich frekwencji we współczesnych adaptacjach fragmentów narracyjnych. W dialogach oryginału stwierdzamy mianowicie 14 użyć spójnika *же* i aż 66 użyć spójnika *што*. W adaptacji dialogów spójnik *же* oddany został w 10 wypadkach także przez *же*, w jednym wypadku przez *што* i w jednym – w inny sposób. Natomiast spójnik *што* z dialogów oryginału oddany został również przez *што* w 21 przypadkach, ale aż w 36 przez *же* (w 9 zdaniach – w inny sposób). Obserwacje przekładowe pozwalają więc na sformułowanie hipotezy – która wymaga weryfikacji na innych jeszcze źródłach – o ekspansji spójnika podrzędnego *же* we współczesnym języku łemkowskim.

Podsumowując te analizy, stwierdzić można, iż mowa Łemków w dialogowych partiach oryginału – choć przetkana leksyką i konstrukcjami rosyjskimi – w znacznym zakresie odpowiada stanowi współczesnemu, co Petro Murianka z pieczołowitością i stylistycznym wyczuciem odzwierciedlił w swojej adaptacji. Natomiast zabiegi translatorskie zastosowane w tłumaczeniu odautorskich fragmentów narracyjnych i opisowych (pomijanie zarówno objaśnień wyrażen specyficznie łemkowskich, jak i zaznaczania ich regionalnego charakteru w inny sposób, zastępowanie rzadziej używanej obecnie leksyki łemkowskiej i konstrukcji składniowych wariantami częstszymi) służą, jak można przypuszczać,

¹⁴ H. FONTAŃSKI: *Użycie spójników же i што w języku łemkowskim*. W: *Dynamické procesy v súčasnej slavistike*. Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity. Prešov 2016, s. 57–70.

nie tylko niwelowaniu wrażenia jakiegokolwiek dystansu odbiorcy do kultury i mentalności Łemków, ale wręcz przeciwnie, realizują przywołaną wyżej ideę integracji przestrzeni, świata przedstawionego z językiem.

Pomimo sztuczności jazyczija zestawienia tych tekstów z ich obecnymi adaptacjami przynoszą interesującą wiedzę o współczesnym standardzie języka łemkowskiego ustanawianym poprzez działania rewitalizacyjne, których istotnym elementem są przekłady klasyki literackiej.

Хенрик Фонтанський

**С язычия на łemковский
Языковая ревитализация литературной классики**

Резюме

В статье рассматривается вопрос отражения речи łemков в романе классика łemковской литературы 19-го века Владимира Хыляка *Шибеничний верх*, написанном на так называемом „язычии”, и адаптации этого произведения к современному стандарту łemковского языка. Представлены также возможности использования сопоставительного анализа исходного текста с его переводом для исследований по современному łemковскому языку.

Henryk Fontański

**From jazyczije to Lemko
Language revitalization of literary classics**

Summary

The article discusses the problem of Lemko speech reflection in the novel *Шибеничний верх* by Vladimir Hylyak, a classic of the Lemko literature of 19th century, written in the so-called „jazyczije” and adapting this work to a modern standard Lemko language. Also presented the possibility of using a comparative analysis of the original text with its translation to the modern Lemko language studies.